

1. *Зушман М.* Мала проза Богдана Лепкого в контексті західноукраїнської новелістики кінця ХІХ – початку ХХ ст.: Автореф. дис. ... канд. філол. н. – Кіровоград, 2007. – 20 с.; 2. *Качкан В.* Пастори Слова: Українські письменники, вчені, громадські діячі – зі священницьких родин. – К.: ТОВ ВПЦ «Літопис-ХХ», 2011. – 360 с.; 3. *Лепкий Б.* Біля пам'ятника // Лепкий Б. Вибрані твори: У 2 т. – К.: Смолоскип, 2007. – Т. 1. – 2007. – С. 407-409; 4. *Лепкий Б.* Веселка над пустирем // Лепкий Б. Твори: У 2 т. – К.: Дніпро, 1991. – Т. 2. – 1991. – С. 6–316; 5. *Лепкий Б.* Дзвони // Лепкий Б. Вибрані твори: У 2 т. – К.: Смолоскип, 2007. – Т. 1. – 2007. – С. 371-376; 6. *Лепкий Б.* Зломані крила // Лепкий Б. Вибрані твори: У 2 т. – К.: Смолоскип, 2007. – Т. 1. – 2007. – С. 215-296; 7. *Лепкий Б.* Казка мого життя // Лепкий Б. Твори: У 2 т. – К.: Дніпро, 1991. – Т. 2. – 1991. – С. 317-610; 8. *Лепкий Б.* Мій товариш // Лепкий Б. Твори: У 2 т. – К.: Дніпро, 1991. – Т. 1. – 1991. – С. 494–507; 9. *Лепкий Б.* Табори українських полонених у Німеччині в часи великої війни // Лепкий Б. Вибрані твори: У 2 т. – К.: Смолоскип, 2007. – Т. 1. – 2007. – С. 523–533; 10. *Лист Б. Лепкого до О. Маковей* // Журавлі повертаються...: З епістолярної спадщини Богдана Лепкого / Упоряд., авт. передм., прим. і комент. В. Качкан. – Львів: Фенікс, 2001. – С. 392–394.

*А.О. Прохорова, студ.
Інститут журналістики КНУ
імені Тараса Шевченка*

РЕЛІГІЯ ТА СВИТОГЛЯД УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ В «ЕНЕЇДІ» І. КОТЛЯРЕВСЬКОГО

У цій статті характеризується світобачення українського народу та його релігія за сюжетом «Енеїди» Івана Котляревського. Показані особливості співіснування двох релігій - язичництва та християнства.

Ключові слова: *релігія, християнство, язичництво, двовір'я.*

В этой статье характеризуется мировоззрение украинского народа и его религия на материале произведения «Энеида» Ивана Котляревского. Показаны особенности сосуществования двух религий - язычества и христианства.

Ключевые слова: *религия, христианство, язычество, двоеверие.*

Worldview and religion of the Ukrainian people according to the plot of Kotlyarevsky's "Aeneid" are characterized in this article. Peculiarities of the coexistence of two religions, paganism and Christianity, are also described.

Keywords: religion, Christianity, paganism, dual faith.

Багато книг та статей написано про походження християнства. Його досліджували і християнські автори, і філософи-просвітителі, і представники біблійної критики, і автори-атеїсти. Це й зрозуміло, оскільки йдеться про неповторний культурно-історичний феномен. Християнство створило численні церкви, має мільйони послідовників, посідало і до цих пір посідає значне місце в світі, в ідейному, економічному і політичному житті народів і держав.

Уже у X ст. християнство стало панівною релігією в Європі. На Русі про нього також було відомо задовго до релігійних реформ Володимира Великого: християнами були Аскольд і Дір. Достовірним є факт хрещення княгині Ольги у 958 р. Але вирішальним для процесу християнізації нашої країни було введення цієї релігії як державної в 988-990 рр. Спочатку князь Володимир зробив спробу модернізації язичництва, намагався пристосувати його до потреб централізованої держави. Однак здійснена реформа язичництва не досягла своєї мети. Міцніючий клас феодалів на чолі з князями вимагав нової релігії. Найповніше інтересам верховної влади відповідало християнство за візантійським зразком. У Візантії - на відміну від західноєвропейських країн - церква та її служителі були підвладні імператору і всіляко сприяли зміцненню центральної влади. Певну роль відіграло і те, що дозволялося богослужіння національними, зрозумілими народу мовами.

Пройшло вже досить багато часу з моменту прийняття християнства на рідних землях. Проте дискусії довкола релігійного питання не втихають і сьогодні. Насамперед це стосується особливостей пристосування чужоземної релігії до національного ґрунту, а також пов'язаних із цим проблем релігійного самовизначення українського народу. Погляди дослідників щодо цього розходяться. Російський ентомолог і письменник С. Сольський систематизував їх за трьома основними концепціями, які перерахував на урочистому засіданні Київської Духовної академії у 1878 р.:

- 1) християнство перервало національну традицію,
- 2) візантійська доктрина не могла життєво діяти на народ через свою тенденційність,
- 3) християнство відтворило політичний, релігійний та суспільний устрій життя з усіма його особливостями [16, с. 3-4].

Згідно з цими концепціями, поширилися різні назви релігій українців: «язичницька», «двовірна», «православна». Так, Митрополит Іларіон

(Огієнко) зазначав: «Православна Віра — це душа України, яка її оживлює. На Православ'ї виросла Україна, набула собі слави й життя. На Православ'ї стала нацією. Увесь дух України пересякнений тільки Православ'єм. На Православ'ї зростала славна наша княжа доба, Православ'єм жили всі наші гетьмани. Усі наші козаки 1620 року, з гетьманом Петром Конашевичем-Сагайдачним на чолі, заприсягалися боронити Православну Віру проти нападів католиків-уніатів. За оборону Православ'я проти уніятів повстала року 1648-го вся Україна з Гетьманом Хмельницьким на чолі. Одним словом, Православна Віра — це корінь України. Якби він усох, то всохла б і вся Україна! Коли сонце світить, ми часто ніби не помічаємо його; коли б же воно погасло, — завмерла б і земля разом з ним, і смертельний холод та вічний морок покрив би її, і все живе загинуло б на землі. Так само було б, коли б ми втратили свою рідну Православну Віру та рідну Православну Церкву, — тоді смертельний холод та вічний морок покрив би нашу душу, і українець духово помер би. А славний гетьман Петро Дорошенко, висловлюючи думку всієї України, написав у своїм договорі 10 березня 1670-го року з поляками, що українець — це тільки православний, у договорі вимагалось, “щоб скрізь, де говориться про руський (український) народ, само собою розумілися б православні” [Н. Костомаров. Руїна, 1882 р., ст. 311].

Відомо, що християнство прийшло на українські землі з метою викоринити первісну релігію. Але спочатку нова віра виявилася зовсім не зрозумілою для наших предків, адже «дохристиянські вірування» були не простою «вірою в істуканів-ідолів», а „великим культурним середовищем. Щоб пристосувати православ'я до національного ґрунту, язичницькі поняття та явища почали підлаштовувати під християнські. Це спричинило появу нового типу світосприйняття, так званого двовір'я. Вперше термін «двовір'я» використав Феодосій Печерський (XI ст.) в «Руському літописі» для характеристики нового на той час явища релігійної свідомості русичів: поєднання язичницьких елементів із християнськими [9, с. 273]. Феодосій писав: «Бо хіба се не по-поганськи ми живемо, якщо в стрічу віримо? Адже якщо хто зустрине чорноризця, або [вепра]-одинця, або свиню, то вертається, — а чи не по-поганському є се? Се ж по диявольському наущенню [одні] сеї приміти держаться, а другі і в чхання вірять, котре буває на здоров'я голові. Але цими і другими способами всякими диявол обманює, хитрощами переваблюючи нас од бога: трубами, і скоморохами, і гусями, і русаліями. Ми бачимо ж ігрища витолочені і людей безліч на них, як вони пхати стануть один одного, видовища діючи — [це] бісом задумане діло. А церкви стоять, і коли буває час молитви, [то] мало їх знаходиться в церкві». В наш час, в Україні (й у східних слов'ян взагалі) „двовір'я» вивчається у науковій літературі.

Акцент ставиться на співіснуванні язичницького та християнського — в менталітеті людей протягом X-XIII ст. Але якщо розглядати побутову релігійність наших сучасників, то стає зрозумілим, що навіть після десяти століть домінування на теренах України, християнство не змогло «очиститися» від язичницького підґрунтя, не змогло протиставити йому щось своє, а навпаки, акумулювало та використало давні звичаї слов'ян, ще більше укорінивши їх у народній, тепер уже «православній», культурі“.

Пізніше про тему двовір'я висловлювалося багато вчених. Російський академік М. Толстой, у свою чергу, вважає **“двовір'я” нащадків русичів наслідком особливості слов'янської народної культури взагалі, а саме – еволюціонувати і збагачуватися за принципом народної казки: “Хто-хто в хатці живе?”**, – тобто розвиватися і поповнюватися новим, не відмовляючись від старого: *“...Нове витісняє старе тільки частково, фрагментарно, співіснує з ним, додається до нього, доповнює його. На це давно було звернуто увагу, але суттєво, що ця особливість духовної культури у різних, навіть доволі дрібних етнічних зонах, проявляється по-різному, у різних варіантах, з різною мірою збереженості реліктів то в одних, то в інших культурних і фольклорних зонах... Ця нерівномірність розвитку і забезпечує достаток різнорідного матеріалу, зберігаючого “закаменіlostі” не тільки з різних сфер духовної культури, але й на різних етапах її історичного розвитку”* [17, с. 23]. Так, М Грушевський зазначає, що «...в міру того, як християнство виходило за межі культурніших центрів, воно, зростаючи в кількості, тратило на змісті, на чистоті своїй. Воно приладжувалося до останків старого культу й поглядів, мішалось з ними, й так повставала мішанина християнських і поганських елементів, що в старім шашім письменстві має назву «двоєвір'я» [5]. Митрополит Іларіон Огієнко називає двоєвір'я «поєднання старої віри з Новою Християнською. Двоєвір'я є конечний наслідок при всякому сприйманні нової віри: старе, віками набуते, не може відразу забутися» [7, с. 313].

Сьогодні в культурі українського народу можемо спостерігати досить цікаві речі: ззовні нібито цілком християнські явища та обряди на підсвідомому рівні мають глибоку сакральну символіку, яка сягає своїм корінням язичницьких часів. Досить яскраво це можна відстежити в «Енеїді» І. Котляревського, зокрема на прикладі похоронно-поминального обряду, уявленень наших предків про потойбіччя.

У своїй бурлескно-трагедійній поемі класик української літератури І. Котляревський створив художню картину цілісного світу, подавши її у жартивлівому ракурсі. Переспівуючи знамениту «Енеїду» Вергілія, письменник дає відповідь на два основних питання будь-якої релігії: походження людини та життя після смерті. За веселою бурлескною розповіддю про мандри тро-

янців дуже виразно розкривається тема неподільності образів життя і смерті, посеїбччя і потойбіччя. З цієї теми безпосередньо витікає ще одна — тема гріха та його спокутування, яка подається докладно у картинах пекла та раю, куди потрапляють люди після смерті за Господнею волею.

Яскравий релігійний синкретизм в «Енеїді» І. Котляревського проявляється в зображенні автором потойбіччя:

Смола там в пеклі клекотіла
І грілася все в казанах,
Живиця, сірка, нефть кипіла;
Палав огонь, великий страх!
В смолі сій грішники сиділи
І на огні пеклись, горіли,
Хто, як, за віщо заслужив.
Пером не можна написати,
Не можна і в казках сказати,
Яких було багацько див! [11, с. 105]

Д. Самарова зауважує, що це не випадково, адже «уявлення про загробний світ формувались відповідно до природного ландшафту, який оточував це плем'я або громаду в реальному світі. Християни, релігія яких зародилася в жарких східних країнах, де виснажлива спека знесилоє людей, не відображають суворі й холодні зими. Для них пекло асоціюється саме зі спекою, з пекучим полум'ям» [14].

А Котляревський значно відхиляється від язичницького уявлення про пекло. Він малює його таким, яким його можна побачити на фресках християнських соборів: на них грішники караються за конкретні людські гріхи. Письменник намагається викрити їх якнайширше. Інколи ми навіть забуваємо, що перед нами - картина пекла, бо кожний рядок поеми - це замальовка з реального життя, вади якого в гостро-сатиричній формі викривав автор. Він замальовує всі сфери людського життя: тут каралися грішники за політичні провини («що людям льгота не давали», попи — «знали церков що одну»), економічні злочини («перекупки», шмаровози, ті, хто «поганій продавали крам»), соціальні правопорушення («всі гайдамаки, всі злодії», «які по правді не судили», «себе що сами убивали»), моральні вади (брехуни, «піддурювали що дівок», «паливоди і волоцюги», «що продають себе на час»), відступництво від духовних норм («всі ворожбити, чародії», «що знали весь святий закон», а «як же були на самоті, то молитовники ховали»). Дістається в пеклі й батькам, «які синів не вчили», і «скучним піттам», і мудрецам, які не знали, «відкіль взявся світ?», і лікарю, що «чванивсь, як людей морив». Всіх «поселив» у пекло І. Котляревський: багатих і бідних, старих і молодих,

чоловіків і жінок, бо гріхи можуть заволодіти будь-якою душею — і тоді людина може потрапити у пекло.

Також простежуємо відгомін язичницьких вірувань предків: Еней перед подорожжю на той світ приносить жертву, ламає гілку з чарівної яблуні (прообраз дерева життя); троянці зустрічаються з мавками; у творі описані ворожіння і знахарство.

Досить оригінально І. Котляревський зображує місце перебування праведників. Це будинок, у якому:

Ні гич, ні гаріля пилинки,
Було все чисто, як зоря:
Цвяховані були там стіни
І вікна всі з морської піни;
Шумиха, оливо, свинець,
Блищали міді там і криці,
Всі убрані були світлиці;

По правді, панський був дворець [11, с. 106].

Такий образ цілком відповідає усталеним християнським уявленням про райську країну як місцевість світлу, наповнену золотими та срібними овочами і фруктами, молочними ріками та ін. Цікаво, однак, що цю світлу країну автор розташовує під землею, поруч із пеклом, а не на небесах, як це сповідує православ'я. А. Соболев з цього приводу зауважує, що «рай-страна света с таким же правом помещается там же, где и страна мрака - под землей, как и на небе» [15, с. 105].

Язичницько-християнський синкретизм проявляється й у похоронно-поминальному комплексі. Так поминальний обід після похорону Анхіза, на перший погляд, має християнське забарвлення. Еней запрошує попа, щоб відправити панихиду; дає гроші дякам на «подзвін душі»; готує відповідні поминальні страви; читає молитву «со святими» та ін. Проте разом з тим він влаштовує бойове тризнице, наказує привести ведмедів для танців, замовляє музиків для співів, що вказує й на язичницькі елементи цього обряду.

Релігійне протистояння у похоронному обряді стосується форм поховання та ряду магічних дійств, які виконують над тілом покійного. Так, обмивання тіла покійного, одягання у нову одягу та інгумация виконуються згідно з християнськими обрядами. Сакральне значення цих дійств полягає в тому, щоб очистити померлого від гріхів повсякденного життя. З іншого боку, кремація тіл померлих троянців, кидання у вогонь предметів побуту вказують на інше семантичне значення цього обряду.

Отже, розглянувши «Енеїду» І. Котляревського можна зробити висновок, що коли християнство прийшло на українські землі, воно не витіснило

первісно присутню тут релігію, а разом із язичництвом створило нову цілісну світоглядну систему. Ідейні відтінки цієї системи, за влучним словом А. Колодного, «не якісь взаємовиключення, протистояння, а взаємодоповнювальні явища» (7, с. 586). У цьому полягає етнонаціональна особливість українського народу.

1. *Боровський Я.Е.* Мифологический мир древних киевлян. - К.: Наукова думка, 1982. - 104 с. 2. *Величне Православ'я.* Наш шлях до Бога. Віровидання / Волхв Богумир (Миколаїв Р.Д.). -К.: Духовне видання Родового Вогнища Рідної православної віри, 2006. - 243 с. 3. *Петрухин В.* «Проводы Перуна»: древнерусский «фольклор» и византийская традиция // Язык культуры: семантика и грамматика. - М., 2004. - С. 248-255. 4. *Голуб А.* Світоглядні парадигми Київської Русі: феномен двовір'я: Дис... канд. філос. н. - К., 1994. 5. *Грушевський М.С.* Історія України-Руси. - Львів, 1905. - Т. 3. - 588 с. (2-е вид.). - Режим доступу: hrushrus/iur3040.htm.litopys.org.ua 6. *Грабян В.* Релікти культу вогню у світогляді, звичаях та традиціях українців Буковини: Дис. ... канд. іст. н. - К., 2002. - 189 с. 7. *Ларіон*, митрополит. Дохристиянські вірування українського народу: Історико-релігійна монографія. - Вінніпег: Накладом Видавн. Комісії при Товаристві «Волинь», 1965. - 424 с. - [Репринтне вид.: К.: Обереги, 1991]. 8. Історія релігій в Україні: У 10 т. - Т. 1: Дохристиянські вірування. Прийняття християнства / За ред. Б. Ломовика. - К.: Центр духовної культури, 1996. - 384 с. 9. Історія релігій в Україні / За ред. А. М. Колодного, П.Яроцького]. - К.: Знання, 1999. - 735 с. 10. *Коппел-Ковтун С.* Правильна віра. - Режим доступу: <http://www.mgarsky-monastery.org/kolokol.php?id=17> 11. *Котляревський І. Енеїда.* - К.: Дніпро, 1963. - 335 с. 12. *Работкіна С.* Еволюція поняття „двовір'я” у вітчизняній релігійній культурі // Українське релігієзнавство. - 2004. - №1. - С. 59-67. 13. *Работкіна С.* Феномен “багатовір'я” сучасної України // Вісник Національного Університету “Львівська політехніка”. - Львів, 2006. - Вип. 550: Філософські науки. - С. 108-113. 14. *Самарова Л.* Вплив географічного середовища на формування уявлень про потойбічний світ. - Режим доступу <http://filosof.com.ua/> 15. *Соболев А.Н.* Загробний мир древнерусским представлениям. Литературно-исторический опыт исследования древнерусского народного мирозерцания. - Сергиев Посад: Издание книжного магазина М.С. Елова, 1913. - 208 с. 16. *Сольский С.М.* О библейском мирозерцании в жизни древнерусского народа: (Речь, сказанная в торжественном собрании Киевской Духовной академии 28 сент. 1878 г.). - К.: Типогр. Давиденко, 1878. - 37 с. 17. *Толстой Н.И.* Роль язычества в славянской культурной традиции // Изучение культур славянских народов: [сб. ст. / Под ред. В. Злиднева, Ю.Ритчука]. - М.: ОНИС, 1987. - С. 21-25.